

ДУНЁДА ҚИЙНОҚҚА ҚАРШИ ПРЕВЕНТИВ МЕХАНИЗМНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ ТАРИХИ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Абдуллаев Хасан Абдугани ўғли

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратура академияси

Инсон ҳуқуқларига оид халқаро ҳуқуқ магистранти

АННОТАЦИЯ

Ушбу дунёда қийноққа қарши превентив механизмнинг вужудга келиш тарихи ва ҳуқуқий асослари, Ўзбекистон Республикаси учун қайси моделни танланиши нисбатан фойдалироқ бўлиши, қийноққа қарши превентив механизмларни танланишидаги муаммолар ҳамда ушбу муаммоларни бартараф этиш чоралари талқин этилган.

Калит сўзлар: *қийноққа қарши превентив механизм, қийноққа қарши превентив механизм моделлари, “Омбудсман+” модели, “Марказлашмаган коллегиял орган” модели, “Ихтисослаштирилган давлат органи (мансабдор шахс)” модели, қийноққа қарши Кўшимча протокол (ОПСАТ), қийноққа қарши превентив механизмларни ташкил этиш муаммолари.*

ИСТОРИЯ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРЕВЕНТИВНОЙ БОРЬБЫ С ПЫТКАМИ В МИРЕ

Абдуллаев Хасан Абдугани ўгли

Академия прокуратуры Республики Узбекистан

Магистр международного права в области прав человека

АННОТАЦИЯ

В этом мире относительно полезна история и правовая основа предварительного введения мер по борьбе с пытками, какая модель должна быть выбрана для Республики Узбекистан, объясняются проблемы при выборе предварительных мер по борьбе с пытками и меры по устранению этих проблем.

Ключевые слова: *превентивизм против пыток, модели превентивизма против пыток, модель “Омбудсмен+”, модель “децентрализованный коллегияльный орган”, модель “специализированный государственный орган”*

(должностное лицо)", Дополнительный протокол против пыток (ФПКПП), проблемы организации превентивизма против пыток.

HISTORY AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE PREVENTIVE FIGHT AGAINST TORTURE IN THE WORLD

Abdullaev Hassan Abdugani ugli

Academy of the Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan
Master of International Law in the field of Human Rights

ABSTRACT

In this world, the history and legal basis of the preliminary introduction of measures to combat torture is relatively useful, which model should be chosen for the Republic of Uzbekistan, the problems in choosing preliminary measures to combat torture and measures to eliminate these problems are explained.

Keywords: *preventativism against torture, models of preventativism against torture, the "Ombudsman+" model, the "decentralized collegial body" model, the "specialized state body (official)" model, the Additional Protocol against Torture (OPCAT), problems of the organization of preventativism against torture.*

КИРИШ

Инсоният тарихидан буён шахслар қийноқлар ва бошқа шавқатсиз муносабатларнинг қурбони бўлиб келган. Бунга асосий сабаб сифатида одамларнинг муайян қурқув остида сақлаш, уларни бирон сиёсий тузум остида сақлаб туриш ёки бойлик ортириш мақсади кўзланган. Ваҳоланки, Донеллий ўз асарида қийноқлар бутун инсоният тарихидан буён айниқса урушдаги ғалабадан кейин қўлланилганлигини кўрсатиб ўтган .

Бироқ ҳозирги кунга қадар ҳам қикнойларни олдини олиш бўйича бир неча халқаро шартномалар давлатлар томонидан қабул қилиб келинишига қарамасдан статистик маълумотларга кўра фактик жиҳатдан қиноқларни бутунлай йўқ бўлиб кетгани йўқ.

Ваҳоланки, қийноққа қарши қанчалик кўп усуллар яратилиши билан шунчалик кўп қийноқларни содир этилиши ҳолати мураккаблашиб бормоқда.

Хусусан, БМТнинг қиноқлар бўйича махсус маърузачиси Новак таъкидлаганидек, дунё бўйлаб жами давлатларнинг 90 фоизидан ортиғида

қиноқлар мавжудлиги, шундан 50 фоизидан ортиғида кенга тарқалган амалиёт эканлиги кўрсатилган .

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Шу сабабли ҳам қийноққа солинмаслик инсоннинг яшаш ҳуқуқи каби табиий ҳуқуқи эканлигини ҳисобга олган ҳолда дунё бўйлаб қийноқларни олдини олиш бўйича тарихдан кенг кўламли ишлар олиб борилган.

Хусусан, 1872 йилда Лондонда ўтказилган Конгрессда Нью Йорк шаҳри “Қамоқхоналар жамияти” барча иштирокчи давлатлардан уларда мавжуд қамоқхоналар фаолияти борасида фикр алмашиш ғоясини илгари сурган. Гарчи ушбу ҳолат тўлақонли қийноқни олдини олиш борасидаги фаолият бўлмасда унда бошқа қамоқхоналардаги ҳолатлар билан таққослаш имкониятини берган.

Шунингдек, дастлабки қийноқни олдини олиш борасидаги ҳаракат сифатида 1878 йил Стокгольм шаҳрида бўлиб ўтган воқеълик катта аҳамият касб этади. Хусусан, унда Халқаро пенитенциар комиссияни тузиш лойиҳаси ишлаб чиқилди . Бу комиссиянинг таъсисчилари келажакда бу комиссия ҳукуматлараро ташкилотга айланиши, жазони ижро этиш муассасалари тизими устидан назоратчи механизм бўлиши, халқаро ҳужжатларни ишлаб чиқиши ва ҳар йили қамоқхона ва турмалардаги аҳвол тўғрисида ҳисобот топшириш бўйича йиғилишлар ташкил этиш каби мақсадларни кўзлаган эди. Кейинчалик бу комиссия тузилгани билан, у фақатгина ноҳукумат ташкилот мақомида қолди.

Бизнинг фикримизча бунга асосий сабаб сифатида инсоният жамиятининг қиноққа қарши, шунингдек, бошқа ноинсоний муносабатларни вужудга келтирган катта воқеълик бўлиши учун сабаб етилмаганлиги деб ўйлаймиз.

Ваҳоланки ушбу Конгресслар фаолияти мажбурий ҳуқуқий характерга эга бўлмаса ҳам, уларнинг тавсиялари ўз даври учун инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда муҳим механизмалардан бири бўлди . Бу даврда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш вазифасини асосан нодавлат яъни ҳукуматнинг қўллаб қувватлашисиз фаолият юритаётган хайрия ташкилотлари бажарар эди.

Ва ниҳоят 1984 йил 10 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг 39/46 сонли резолюцияси билан “Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи турларига қарши Конвенция” қабул қилинади ва ушбу ҳужжат

1987 йил 26 июнда кучга кирган. Шунингдек, қийноққа солишга қарши кураш бўйича аҳамиятга эга асосий ҳужжатлардан бири, яъни “Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки кадр-

қимматни камситувчи турларига қарши Конвенция” га факультатив Протокол бўлиб, у 2002 йил 18 декабрь куни БМТ Бош Ассамблеясининг 57-199 резолюцияси билан қабул қилинган.

Қийноқларга қарши Конвенцияга қўшимча Протоколнинг тарихи 1970 йилларга бориб тақалади. Айнан мана шу протоколнинг қабул қилиниши МПМнинг вужудга келиши ва шаклланишида алоҳида аҳамият касб этди.

Хусусан, бу даврда швейцариялик банкир ва филантроп Жан Жак Готье яъни Қийноқларнинг олдини олиш ассоциацияси (Association for the Prevention of Torture) нинг асосчиси қийноқлар содир бўлишининг олдини олиш тизимини яратиш ғоясини илгари сурган . У Халқаро Қизил Хоч жамияти таклифига биноан харбий ва сиёсий қочоқлар сақланаётган жазони ижро этиш муассаларига ташриф буюриб, қийноқ ва шафқатсиз муомала, камситувчи жазо турларини олдини олишнинг энг яхши усули, бу мустақил ҳолда озодликдан маҳрум қилиш муассасаларига мунтазам ташриф буюриш тизимини жорий этиш керак деган қарорга келган. Жан Жак Готье буни тартибга солувчи халқаро шартнома ишлаб чиқиш кераклиги таклифи билан чиққан. Аммо унинг ғояси 70 йилларда фақат утопик ғоя деб қаралган.

Бироқ Жак Готье қийноқларнинг олдини олишнинг энг самарали усули сифатида жавобгарлик чораларини кучайтиришда эмас, балки уларни олдини олиш бўйича доимий фаолият юритувчи, қамоқхоналарга (жазони ижро этиш муассасаларига) доимий ташрифни амалга оширувчи фаолият билан шуғулланувчи ташкилотнинг мавжудлигини энг самарали усул деб ҳисоблаган. Шунингдек, ушбу ҳолатда унинг фикрига кўра ташрифларнинг эълон қилинмасдан содир этилиши ушбу фаолиятнинг самарадорлигини янада оширишига олиб келишини алоҳида таъкидлаб ўтган.

Бироқ ўша вақтларда ҳукуматларнинг ўз қамоқхоналарига бегона шахсларнинг киритилишига рухсат беришига кўп киши ишонмаган. Шу сабабли ҳам 1977 йилда ушбу ғояни илгари суриш учун АПТ (Association for the Prevention of Torture) ташкил этилди .

Фақатгина, 2002 йил Қийноқларга қарши қўшимча протоколнинг қабул қилиниши ва 2006 йилда кучга кириши, шунингдек, Халқаро юристлар Комиссияси (International Commission of Jurists) Бош Котиби ҳам ушбу таклиф билан чиққанидан сўнггина бу таклифга реал воқелик сифатида қарала бошланди.

Ва ниҳоят қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи турларга йўл қўймаслик

маҳкумларга нисбатан муомала тамойилларида белгиланган. Бу ҳужжатлар тоифасига: Маҳкумлар билан муомаланинг минимал мезоний қоидалари (1955 йил), Ҳар қандай шаклидан қатъий назар ҳибсга олиш ва ҳибсда сақланадиган барча шахсларни ҳимоялашга оид тамойиллар тўплами (1988 йил), БМТнинг қамокда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чора-тадбирларга нисбатан минимал мезоний қоидалар (Токио қоидалари 1990 йил), Тиббий этика тамойиллари (1982 йил) Маҳкумлар билан муомаланинг асосий тамойиллари (1999 йил, 14 декабрь) киради .

Бундан ташқари “Қийноқларга ҳамда муомала ва жазолашнинг бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган турларига қарши” конвенцияга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 31 августдаги 130-І-сонли «1984 йил 10 декабрдаги Қийноқларга солишга ва муомалада бўлиш ва жазолашнинг бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни таҳқирловчи турларига қарши конвенцияга қўшилиш ҳақида»ги қарорига мувофиқ қўшилган.

Шунингдек, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 5-моддасига кўра Ўзбекистон Республикаси қийноққа ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни хўрловчи муомала ва жазога дучор этилмаслиги мажбуриятини олган.

Шу сабабли давлатимизда инсон ҳуқуқларини таъминланиши мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган «Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди.

Шунингдек, ушбу қонун 2004 йил 27 августда ушбу қонун янги таҳрирда қабул қилинди. Бироқ ҳар иккала ҳолатда ҳам инсон ҳуқуқлари бўйича вакилга қийноқларни олдини олиш бўйича бирон бир ваколат берилмади. Яъни превентив механизмларни амалга ошириш бўйича омбудсманга на жазони ижро этиш муассаларига кириш имкони, на улар фаолияти бўйича бирон текширишларни амалга ошириш ваколоти берилмади.

Ваҳоланки, конвенция талабларига кўра қийноқларга қарши мунтазам фаолият юритувчи ташкилотнинг мавжудлигини ва унинг фаолиятини таъминлаш мажбуриятини давлат олган.

Бироқ ушбу фаолият билан прокуратура органларига ваколат берилган.

Хусусан, «Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 2-моддасига кўра Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг (бундан буён матнда прокуратура органлари деб юритилади) асосий вазифалари қонун

устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат .

Хусусан, мазкур қонуннинг 31-моддаси талабларидан келиб чиқиб, прокурор ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларига, қамоққа олиш, интизомий қисмга жўнатиш, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазоларни ижро этиш муассасаларига, тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини ижро этувчи муассасаларга ва вояга етмаганларнинг махсус ўқув-тарбия муассасаларига монеликсиз ва исталган вақтда ҳамма хоналар билан танишиш шарти билан киришга, шахсларга нисбатан ушлаб туриш, қамоққа олиш, шунингдек жиноий жазо ёки жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чоралари қўлланилишига асос бўлган ҳужжатлар билан танишиш ҳуқуқига эга эканлиги кўрсатилган.

Бироқ прокуратура асосий вазифаси қийноқларни олдини олиш эмас, балки қонунчилик ижроси устидан умумий назоратни амалга оширганлиги сабабли ушбу фаолитнинг превентив механизм сифатида баҳолаб бўлмайди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 14 мартдаги ЎРҚ-530-сонли Қонуни га кўра «Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида»ги Қонунинига

“Вакилнинг қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллашнинг олдини олиш бўйича фаолияти”га оид 209-модда билан тўлдирилди. Айнан мана шу ваколат туфайли омбудсман фаолияти бевосита превентив механизм сифатида қараш мумкин бўла бошлади.

ХУЛОСА

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Қонунчилигига кўра фақат икки ташкилот (назорат қилувчи прокурор ва омбудсман) жазони ижро этувчи ташкилотларга монеликсиз кириш ҳуқуқига эга.

Шу сабабли ҳам омбудсман ҳамда унинг ҳузуридаги Қийноққа солиш ҳолатларини аниқлаш ва уларнинг олдини олиш бўйича жамоатчилик гуруҳлари томонидан 2021 йилда ҳаракатланиш эркинлиги чекланган шахслар сақланадиган жойларда 177 та мониторинг тадбири ўтказилган ва бундай тадбирлар ўтган йилга (76 та) нисбатан қарийб 2,5 бараварга кўп амалга оширилган бўлса-да, маҳкумларнинг яқин қариндошлари томонидан йўлланган

муружаатлар сони 4 541 тага ёки 4 бараварга ошган (2020 йилда 1 563 та, 2021 йилда 6 104 та) Жумладан, омбудсман томонидан жазони ижро этиш муассасаларига 134 маротаба ташриф амалга оширилган бўлса-да, 14 та минтақавий вакил ҳисобига йилига 9 ёки 10 тадан ташриф тўғри келиб, ушбу кўрсаткич ойига 1 тани ҳам ташкил қилмайди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Chuksina V.V. Vnesudebnaya zashchita prav cheloveka: post-ombudsmen instituty // Konstitutsionnoe pravo. 2011. ¹ 6. S. 33–35.
2. National Human Rights Commission, New Delhi, India. URL : <http://www.nhrc.nic.in/shrc.htm>.
3. The Protection of Human Rights Act, 1993 (Amendment). Act, 2006, no. 43. URL : <http://www.nhrc.nic.in/shrc.htm>. Annual Report of the National Human Rights Commission 2008–2009. New Delhi, 2010. Pp. 20–21.
4. Закон «Об определении миссии, организации и функционировании Национальной комиссии по правам человека» // Law № 19/2013 of 25.03.2013 determining missions, organisation and functioning of the National Commission for Human Rights. URL: http://www.cndp.org.rw/fileadmin/user_upload/Laws_NCHR___Integrated.pdf (дата обращения: 27.11.2020).
5. Закон Республики Армения от 14.01.2017 № ЗР-1 «О защитнике прав человека» // URL:<http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5712&lang=rus#5> (дата обращения: 27.11.2020).
6. Перечень органов (организаций, лиц), образующих НПМ, краткое описание их полномочий см.: Официальный сайт НПМ Великобритании. URL: <https://www.nationalpreventivemechanism.org.uk/members/> (дата обращения: 29.11.2020).
7. Закон от 12.07.2012 № 104 «О Национальном центре Кыргызской Республики по предупреждению пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания» // URL: <http://npm.kg/wp-content/uploads/2017/03/zakon-o-ntspp.pdf> (дата обращения: 28.11.2020).
8. Албания, Австрия, Арманистон, Озарбайжон, Болгария, Венгрия, Греция, Грузия, Дания, Испания, Қозоғистон, Кипр, Коста-Рика, Литва, Люксембург, Молдова, Норвегия, Польша, Португалия, Руминия, Шимолий Македония, Сербия, Словения, Украина, Финляндия, Хорватия, Черногория, Чехия,

Екватор ва Естония. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари
боўйича Олий комиссарлиги бошқармаси маълумотларига қаранг, масалан
[Armenia \(ohchr.org\)](http://Armenia(ohchr.org))